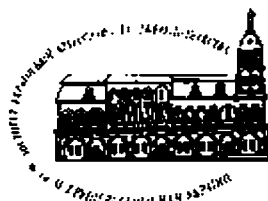

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЦЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 46

Книга I

РЕЦЕНЗІЇ НА ПРАЦІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(1890–1914)

Серія

ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ:
ДОВІДНИКИ, ПОКАЖЧИКИ, АРХІВИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного Комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова і коментарі Віталій ТЕЛЬВАК

Переклад статей: з російської – Іван СВАРНИК, з польської – Віра РОМАНИШИН,
з німецької – Любов ЯНИШИНА, з чеської – Надія ЛОБУР

Переклад висловів іншомовного походження – Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-881-7 (Т. 46. Кн. I)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2015
© Тельвак В.В., передмова, коментарі, 2015
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2015

**ПРОФ. М.С.ГРУШЕВСКИЙ.
ОЧЕРК ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО НАРОДА.**

СПб., 1904 г. in 8-vo.

Стр. 8 нен[ум.] + 380 + 2 нен[ум.] + карта. Ц. 2 руб.

М.С.Грушевський відомий у науці як автор капітальної праці “Історія України-Руси”, що почала виходити у світ у Львові з 1898 р. й складала низку томів “Збірника історико-філософської секції Наукового товариства імени Шевченка”. Перші чотири томи, що охопили історію українського народу до кінця XVI століття, вийшли до минулого року другим виданням, а також у німецькому перекладі в Лейпцигу у Тойбнера. У передмові до першого тому українського видання своєї праці автор мотивував її появу відсутністю науково викладеної історії українсько-руського народу, яка б повністю охоплювала його долю. Ця історія, за визнанням автора, дасть “невеселу” картину, та слід “мати відвагу подивитися на неприкрашену правду свого минулого, щоб здобути з нього не невіру, а силу”. Уважаючи першим моментом українського відродження рік виходу в світ “Енеїди” Котляревського (1798 р.), п. Грушевський присвячує перший том своєї праці століттю “національного відродження... нехай вона буде йому привітом”. Автор хотів розпочати зі стислої популярної історії українського народу, але потім змінив свій намір і попередньо видав суворо науковий курс, який міг би ввести в науку й ознайомити з сучасним станом українсько-руської історії. Уже з передмови помітні різкі суспільні смаки автора, що перейшли також у російське видання, яке значною мірою є витягом з великого курсу “Історія України-Руси”. Цей витяг — невеликий курс історії українсько-руського народу, читаний навесні 1903 року на запрошення російської школи суспільних наук у Парижі*; автор мав на увазі “читачів з певною звичкою до наукового читання, які шукають не зовнішньої привабливості розповіді, а наукового викладу”, намагаючись “у короткому й стислому вигляді дати якомога точніший образ історичного процесу, який пережив український народ”.

Читач, якому потрапить до рук “Очерк истории украинского народа” п. Грушевського, подолає його з великим зацікавленням, і ми вважаємо справедливим звернути особливу увагу читаючої публіки на змістовну в найвищому ступені працю львівського професора, який вклав у неї стільки зусиль, знань і праці.

Якщо брати до уваги виключно російський текст “Очерка” історії українсько-руського народу, то слід, мабуть, зауважити, що деякі положення автора недостатньо обґрунтовані, а його оцінка багатьох відомостей як підозрілих не супроводжується жодним мотивуванням (пор., напр., с. 2, 4, 16,

20, 26, 40, 75 та ін.). Авторіві науково-популярної книги можна зробити й значно сильніший докір. З 380-ти сторінок книги на історію української народності XVIII–XIX ст. відведено всього лише близько сотні сторінок: ми чекали б інших пропорцій і детальнішого зображення долі українців у XIX ст. Недолік цей визнає і сам автор, двічі його підкреслюючи (с. 8 нenum. і 367), і відповідальність за це треба покласти на сумні умови, у яких вимушене існувати наукове дослідження у Росії. У своїх побудовах автор користується археологічним і почасти лінгвістичним матеріалом, та ми не вважаємо, що у цьому плані праця п. Грушевського отримає вичерпне значення. Щодо процесу історичного розвитку Київської Русі дуже поширеною є думка, що тут усе більш-менш вивчене. Книга п. Грушевського показує, що багато можна переробити заново й дати виклад, що значно різниться від схеми, наполегливо й сміливо пропагованої талановитим пером московської історіографії.

Розпочинаючи висвітлення своєї теми, п. Грушевський вводить нас у всі таємниці своїх основних поглядів. Автор каже, що великоросійська й українська народності визначилися в історії “з особливою виразністю”. “Історична доля, — читаємо в нашого автора (с. 10), — не раз зводила їх поруч, причому в перші віки їхнього історичного життя роль будівничого, культурно й політично вищого, передовішого у Східній Європі елемента відіграла народність українська, в останні — народність великоросійська; поза цими контактами й одночасно з ними історичне життя тієї й іншої розвивалося самостійно й своєрідно, дедалі збільшуючи суму відмінностей усього способу їхнього життя й відділяючи їхні національні типи все різкішою лінією — перед нами, безумовно, дві народності, дві історії” (див. також с. 92–93 і 340 та передмову до збірника “Русская история с древнейших времен” за ред. В.М.Сторожева). У цьому сенсі правильність висновків автора не підлягає сумніву, і його досвід самостійного цілісного зображення долі української народності набуває через це виняткового значення. Полишаючи збоку полеміку автора з норманізмом і теорією родового ладу у слов’ян на Східноєвропейській рівнині, його екскурси з питання про походження козацтва, які повинні зайняти певне місце в історіографії, позначимо загальний зміст книги М.С.Грушевського й розділи, що викликають більше сучасне зацікавлення. Автор починає з характеристики сучасної української колонізації, з історичних змін, розселення українських племен і визначення українського етнічного типу. Побут давніх українських племен і виникнення серед них державної організації, процеси творення (IX й X ст.) і розкладу (XI й XII ст.) Київської держави, князівств-земель XI–XIII ст. і Галицько-Волинської держави — усе це завершується розділом про по-

літичний і суспільний лад, право й культуру XI–XIII ст. (с. 91–115). Далі йде історія збирання українських земель Великим Литовським князівством і Польщею (XIV–XVI ст.) у зв'язку з викладом суспільної й культурної еволюції, релігійно-національний і культурний рух XVII ст. й боротьба козацтва з Польщею, що закінчилася роздробленням українських територій між Польською і Московською державами (с. 116–278). З XIX розділу зацікавлення книгою зростає ще більше: соціально-економічний процес у Східній Україні XVII–XVIII ст., політичні умови Гетьманщини й знищення старого ладу, відновлення і знищення козацтва у Правобережній Україні і доля селянства — такі теми трьох наступних розділів (с. 278–325). Окремо за викладом, та й за цікавістю для читача з широко розвинутими суспільними смаками стоять три заключні розділи (с. 326–380), присвячені культурному й національному занепадові в українських землях XVIII ст., українському відродженню XIX ст. (особливо в Галичині) й сучасному станові українства. Їх не можна вважати дослідженням, це — більш ніж стислий огляд, але сповнений глибокого змісту, огляд, який радше захоплює і натякає, аніж дає низку виразних положень, за винятком, зрозуміло, одного: українсько-руську народність чекає епоха “розвитку видатної національної культури”. Ми не провадитимемо на цю тему спеціальної розмови, бо для нас значно цінніше в нашого автора зображення мартирологу української мови. Ми цілковито приєднуємося в даному випадку до висновків автора, ми насмілюємося стверджувати, що тут і не може бути двох думок. Абсолютна свобода мови тут буде кращим пробним каменем для випробування її суспільної міцності, а заодно й висновків п. Грушевського про “шанси для розвитку видатної національної культури”. Було б не гідним критики, якщо б, при оцінці “Очерка истории украинского народа” М.С.Грушевського вона не відзначила такт, з яким написана вся книга. П[ан] Грушевський дуже виразно ставиться до долі української народності й українсько-руської мови, у своїх суспільних поглядах він дотримується не менш визначеного напрямку, та ні один читач його книги не дорікне йому в надмірній пересоленості, в тому, що він дозволяє собі виходити за межі тієї благородної дози тенденційності, без якої, на думку автора цих рядків, у нас не личить видавати науково-популярні книжки. Ми дозволимо собі закінчити наш відгук побажанням, щоб книга п. Грушевського зустріла серед нашої читаючої публіки найтепліший відгук.

В.Сторожев

часопис “Тризуб” (1925–1939). Основні праці: “Сфрагістичні анекдоти” (1938), “Заповіт Орлика” (1939), “Під золотою хорогвою” (1943), « “Печать малороссийская”: Сфрагістичні етюди» (1954).

Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. СПб., 1904. Стр. 380. Цена 2 р.

Уперше опубліковано в: Журнал Министерства народного просвещения. — Седьмое десятилетие. — Часть CCCLVIII. Апрель. — СПб., 1905. — С. 393–399. Підпис: *Н. Чечулин.*

Подається за першодруком у перекладі І.Сварника.

Чечулін Микола Дмитрович (1863–1927) — російський історик, археограф, колекціонер. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1885). Магістр (1892), доктор (1896) російської історії. В 1891–1913 рр. — приват-доцент Петербурзького університету. В 1891–1915 рр. працював у Публічній бібліотеці. 1894–1899 рр. — заступник редактора та секретар редакції “Журнала Министерства народного просвещения”. За його редакцією вийшли “Сборники императорского Русского исторического общества” (тт. 134, 136, 144, 147) та “Наказ императрицы Екатерины II” (в серії “Памятники русского законодательства”). Член Російського історичного товариства, Археографічної комісії, Московського археологічного товариства, Російського географічного товариства. Член-кореспондент Російської Академії наук (1921). Основні праці: “Города Московского государства в XVI веке” (1889), “Начало в России переписей и ход их до конца XVI века” (1889), “Русское провинциальное общество во второй половине XVIII века” (1889), “Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников” (1891), “Русские деревянные жилые постройки в XVIII веке” (1893), “Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II, 1762–1774” (1896), “Русский социальный роман XVIII века” (1900), “Очерки по истории русских финансов в царствование Екатерины II” (1906), “Десять лет собирания: Каталог коллекции гравюр Н.Д.Чечулина с очерком истории гравирования” (1908), “Римская история по Моммзену” (1909), “Офорты Н.Д.Чечулина, 1901–1905” (1914), “Альбрехт Дюрер” (1923), “Екатерина II в борьбе за престол: По новым материалам” (1924).

с. 125 ... книга виникла з курсу лекцій ... — див. коментар до с. 93 цього видання.

Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. СПб., 1904. in 8-vo. Стр. 8 нец[ум.] + 380 + 2 нец[ум.] + карта. Ц. 2 руб.

Уперше опубліковано в: Мир Божий. Ежемесячный литературный и научно-популярный журнал для самообразования. — 1905. — № 2. Февраль. — С. 49–51. Підпис: *В. Сторожев.*

Подається за першодруком у перекладі І.Сварника.

Сторожев Василь Миколайович (1866–1924) — російський історик, археограф, архівіст. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету. В 1888–1895 рр. працював у Московському архіві Міністерства юстиції. Викладав у багатьох навчальних закладах Москви. Співпрацював із журналами “Книжный вестник” і “Библиограф” (1890–1893), “Книговедение” (1894–1897). Був одним з авторів “Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона”. Основні праці: “Указная книга по-

местного приказа” (1889), “Дозорная книга города Твери 1616 г.” (1890), “Материалы для истории русского дворянства” (1891), “Тверское дворянство XVII века” (1891–1895), “К истории сельскохозяйственного быта костромских Ипатьевского и Богоявленского монастырей” (1894), “Московское управление в Вильне XVII в.” (1894), “Писцовые книги Рязанского края” (1898–1900), “Война и московское купечество” (1914).

Як свідчать листи В.Сторожева до М.Грушевського, вони познайомилися ще 1892 р. під час архівного відрядження київського магістранта до Москви і від того часу підтримували епістолярний діалог. М.Грушевський знав і цінував праці російського колеги, відзначаючи їх високий фаховий рівень і особливо тезу В.Сторожева про те, що Київська Русь та Русь Північно-Східна є продуктами історичної діяльності двох різних частин давньоруської народності (Грушевський М.: Русская история с древнейших времен до смутного времени: Сб. статей / Под ред. В.Н.Сторожева, вып. I... // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXVII. — С. 8–10; Грушевський М. Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Вивід прав України. — Львів: МП “Слово”, 1991. — С. 7–14).

З листа В.Сторожева до М.Грушевського ми дізнаємося, що останній подарував примірник “Очерка истории украинского народа” російському колезі. У відповідь той поділився своїми враженнями про прочитану книгу: “Книгу Вашу я прочитав уважно і з задоволенням і вважаю її для нашої літератури дуже цінною. Я не наслідуюсь говорити, що в характеристиці українського відродження у Вас є перебільшення, для цього треба бути більше ознайомленим безпосередньо з тим, про що Ви пишете. Але що особливо цікаво. Ви пишете, що я “людина вільна від різних націоналістичних забобон”. Це не зовсім вірно: Ви могли би сміливо написати, що я гарячий ненависник цих забобон. Прочитавши Вашу книгу, я не скажу, щоби хоча б одна сторінка її була мені противною в силу своєї тенденційності. У Вашій книзі є лише та “шляхетна доза тенденційності”, котра прикрашає кожную живу працю” (Лист В.Сторожева від 7 січня 1905 р.: ЦДІАК України. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 775, арк. 4–4 зв.).

У цьому ж листі В.Сторожев інформує адресата, що відправив рецензію на “Очерк истории украинского народа” до журналів “Мир Божий” та “Русская мысль”. В останньому зі згаданих журналів виявлено не підписану рецензію на “Очерк”, що дає підстави зі значною долею вірогідності приписати її авторство В.Сторожеву (див.: Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Спб., 1904 г. // Русская мысль. — 1905. — Кн. 2. — С. 57–59). На прохання самого львівського професора, В. Сторожев також інформував його про появу своїх оглядів праць львівського колеги. Наприклад, про це йдеться в листі від 22 березня 1905 р.: “Згідно обіцянці повідомляю Вам, що мої рецензії на Вашу книгу “Очерк истории украинского народа” надруковані в журналах “Русская мысль”, № 2, стр. 57–59, “Научное слово”, № 2, стр. 131–134, “Мир Божий”, № 2, стр. 49–51” (Лист В.Сторожева від 22 березня 1905 р.: ЦДІАК України. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 874, арк. 9).

с. 130 Цей витяг – невеликий курс історії українсько-руського народу, читаний навесні 1903 року на запрошення російської школи суспільних наук у Парижі ... — див. коментар до с. 93 цього видання.

ЗМІСТ

<i>І.Гирич</i> . Допоміжна серія 50-томника Михайла Грушевського	V	
<i>В.Тельвак</i> . Рецензування праць Михайла Грушевського як історіографічна проблема (до 1914 року)	VIII	
<i>П.Г.[П.Голубовський]</i> : М.Грушевский. Южнорусские господарские замки	1	498
<i>П.Г.[П.Голубовський]</i> : М.Грушевский. Очерк истории Киевской земли	4	498
<i>Ол.Кізеветтер</i> : М.Грушевский. Очерк истории Киевской земли	11	498
<i>В.Б.[В.Боцяновський]</i> : М.Грушевский. Очерк истории Киевской земли	14	499
<i>Д[окто]р А.Чоловський</i> : Gruszewski M. Južnoruskije gospodarskije zamki	16	499
<i>[П.Мілюков]</i> : Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель	17	500
<i>А.Шарловський</i> : Gruszewskij M. Oczerk istorii kijewskoj ziemi	22	501
<i>М.Драгоманов</i> : Записки Товариства ім. Шевченка	26	501
<i>А.Шарловський</i> : Serhienko M. Hromadskij ruch na Ukraini-Rusi w XIII wici	35	502
<i>А.Прохаска</i> : Hruszewskij M. Barskaja okolicznaja szlachta do końca XVIII w.	38	502
<i>В. Антонович</i> . Відгук про дисертацію магістранта М.С.Грушевського	40	503
<i>Н.М.[Н.Молчановський]</i> : 1) Архив Юго-Западной России. Часть 8, т. I. Материалы для истории местного управления ... 2) Часть 8, т. II. Акты Барского староства XVII—XVIII в. ... 3) М.Грушевский. Барское староство. Исторические очерки	42	505
<i>Ю.С.[Ю.Сіцінський]</i> : Грушевский М. Барское староство, исторические очерки	51	505
<i>А.Левицький</i> : Hruszewskij M. Wstupnyj wykład z dawnioji istorji Rusy	54	507
<i>А.Яблоновський</i> . Барське староство (Hruszewskij M. Barskoje Starostwo)	56	507
<i>Д[окто]р М.Кордуба</i> : Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Том I	66	509
<i>В.Доманицький</i> : Історія України-Руси. Проф. Михайла Грушевського	71	511
<i>В.Доманицький</i> : М.Грушевський. Історія України-Руси. Том IV	77	512
<i>К.Радченко</i> : Статті по славяноведенню. Випуск I	84	513
<i>А.Я.[О.Яцимирський]</i> : Проф. М.Грушевский. Очерк истории украинского народа	93	513
<i>Г.Житецький</i> : Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа	95	514
<i>Д.Д.[Д.Дорошенко]</i> : Проф. М.Грушевский. Очерк истории украинского народа	106	515
<i>С.Томашівський</i> : Нова книжка — нові часи (Проф. М.Грушевський	111	516
<i>В.Черепин [В.Прокопович]</i> : Рідна історія (Проф. Мих.Грушевський	120	517
<i>М.Чечулін</i> : Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа	124	518
<i>В.Сторожев</i> : Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа	130	518
Може епохальна книжка(Написав д-р Іван Копач).....	134	520
<i>О.Лотоцький</i> : Проф. Михаил Грушевский. Очерк истории украинского народа.....	153	521
<i>Іван Копач</i> . Michael Hruševskýj. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes	156	523
<i>А.Брікнер</i> . Норманська догма	157	523
<i>Н.Йорга</i> : Hruševskýj Michael. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes	171	524
<i>В.Мількович</i> : Hruševskýj Michael. Geschichte des ukrainischen(ruthenischen) Volkes	173	526
<i>Д[окто]р Р.Штібе</i> . Історія русинів	183	545
<i>Отто Геч</i> : Michael Hruševskýj. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes	188	545
<i>Леопольд Карл Гетц</i> . Michael Hruševskýj [ord. Prof. f. allg. Geschichte (ruthenisch)	192	546
<i>J.L.</i> : Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes	195	547

<i>С.Томашівський</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том VI	197	547
<i>В.Доманицький</i> : Історія України-Руси. Написав Михайло Грушевський. Том VI	200	548
<i>Мик.Залізник</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том VI	205	549
<i>Ян Славік</i> : Hruševskuj Michael. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes	209	550
<i>Д[окто]р Карел Кадлец</i> . Hruševškuj Mучajlo. Istorija Ukrajiny-Rusy	214	550
<i>Л.Лукич [В.Левицький]</i> : Михайло Грушевський. Про батька козацького Богдана Хмельницького	224	551
<i>О.Л.[О.Лотоцький]</i> . Нова книжка про козацькі часи.....	227	551
<i>Д.А.Корсаков</i> : Отзъвъ о сочинении М.С.Грушевского “Очерк истории украинского народа”	230	551
<i>А.Я.[О.Яцимирський]</i> : Історія України-Руси. Написав Михайло Грушевський. Том VII	257	553
<i>К.[І.Крип'якевич]</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том VII	259	553
<i>Фр.Равіта-Гавронський</i> . Професор Грушевський і його Історія України-Руси. Кілька слів, кілька уваг	260	554
<i>О.Кізеветтер</i> : Проф. Мих. Грушевський. Киевская Русь. Т. I	277	556
<i>Мик.Василенко</i> . Нова книга з давньої руської історії. Проф. Мих.Грушевський	279	556
<i>М.Залізник</i> . Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України	286	557
<i>Франко І.</i> Причинки до історії України-Руси	288	557
<i>Мих.Могилянський</i> . М.Грушевський. Культурно-національний рух (движение) на Україні	401	559
<i>Вол.Дорошенко</i> : Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні	404	560
<i>[В.М'якотін]</i> : Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні	407	561
<i>Мик.Василенко</i> . Ілюстрована історія України російською мовою	408	562
<i>Д.Дорошенко</i> . Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України	411	562
<i>Д.Д.-ко.[Д.Дорошенко Д.]</i> : Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні	414	563
<i>В.Грицинський</i> . Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці	418	563
<i>М.С.[М.Возняк]</i> . Історія національно-культурного зриву наших предків.....	421	563
<i>О.Пресняков</i> : Проф. Мих. Грушевський. Киевская Русь. Т. I. Введение	427	564
<i>П.Михайлов</i> . Проф. Мих. Грушевський. Киевская Русь. Т. I. Введение	435	564
<i>С.Русова</i> : Проф. М.Грушевський. Иллюстрированная История Украины	447	565
<i>Д.Д.-ко.[Д.Дорошенко]</i> : Дослідження проф. М.Грушевського з історії українського козацтва	448	566
<i>М.Рожков</i> : Проф. Мих. Грушевський. Иллюстрированная история Украины.....	455	566
<i>Л.Колянковський</i> : Hruszewski Mich. Istorija Ukrajiny-Rusi, t. IV	459	567
<i>Г.Вернадський</i> : Проф. М.Грушевський. История украинского козачества	477	568
<i>Д.Дорошенко</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том VIII	479	568
<i>Мик.Василенко</i> . Історія України-Руси. Написав Михайло Грушевський. Том VIII	482	568
<i>Мик.Василенко</i> . Проф. М.С.Грушевський. История украинского козачества	485	569
<i>Мик.Василенко</i> . Проф. Мих.Грушевський. Иллюстрированная история Украины	487	569
<i>М.Сл.[М.Славинський]</i> : Проф. М.Грушевський. История украинского козачества	493	569
<i>В.Пічета</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том VIII	494	571
<i>М.Сріблянський [М.Шаповал]</i> : Украинский народ в его прошлом и настоящем.....	496	571
КОМЕНТАРІ.....	498	
ПЕРЕЛІК РЕЦЕНЗІЙ НА ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1890–1914 рр.)	573	
ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	586	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 46. Книга I

РЕЦЕНЗІЇ НА ПРАЦІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(1890–1914)

Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”

Редактор *Е.Главацька*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *О.Тростянчин*

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 51,19.
Обл.-вид. арк. 45,0. Тираж 5000 пр. Зам. 0215147

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво «Преса України»
03047, м. Київ, пр-т Перемоги, 50

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: [П. Сохань], Г. Папакін, І. Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —.

Т. 46. Кн. I : Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890—1914) / упор. В. Тельвак. — 2015. — 632 с. — (Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-603-881-7 (Т. 46. Кн. I)

Том містить рецензії на праці вченого авторства визначних українських, польських, російських, німецьких та інших істориків. Публікації дозволяють реконструювати полеміку, котра точилася довкола історіографічних ідей М. Грушевського в науці його часу. Завдяки своїй жанровій специфіці опубліковані рецензії є важливим джерелом пізнання українознавчих дискусій кінця XIX — першої третини XX ст.

Для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-881-7 (Т. 46. Кн. I)

УДК 94(477)

ББК 63.3(4УКР)